

Biografistyka Pedagogiczna
Rok 11 (2026) nr 1
ISSN 2543-6112; e-ISSN 2543-7399
DOI: 10.36578/BP.2026.11.14

Konrad Sawicki

Historia życia naukowca a jego koncepcja rodziny. Przykład Marthy C. Nussbaum

Scientist's History of Life and Proposed Concept of Family. An Example of Martha C. Nussbaum

Abstract: The article undertakes an analysis of Martha Craven Nussbaum's scientific achievements in the context of her life history. The author's intention was to search for a possible connection between elements of Nussbaum's life history and the concept of family proposed in her writings. To achieve this goal, Nussbaum's writings were used to reconstruct her concept of family, her life history was described, elements of this history that may have influenced concept of family proposed by her were enumerated, and finally the specificity of the relationship between the elements of this concept and particular events in Martha C. Nussbaum's life was defined.

Keywords: Martha Craven Nussbaum, the concept of family, history of life.

* Konrad Sawicki (ORCID: 0009-0003-5384-6229) – dr, Katedra Pedagogiki Ogólnej, Instytut Pedagogiki, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II; kontakt: konrad.sawicki@kul.pl.

Martha C. Nussbaum od lat jest wymieniana wśród najpopularniejszych naukowców na świecie. Początkowo zwracano uwagę zwłaszcza na wpływ, jaki wywierały jej prace z zakresu filozofii na sposób uprawiania tej dziedziny nauki¹. Obecnie jednak, z uwagi na dorobek naukowy wykraczający poza obszary przypisywane analizom filozoficznym², Nussbaum jest zaliczana do grona najbardziej wpływowych myślicieli zajmujących się nauką w ogóle. Jej aktywność naukowa jest interdyscyplinarna. Pisma autorstwa Nussbaum poruszają problematykę z zakresu różnych dyscyplin naukowych. Wpisują się one w poszukiwania badawcze realizowane na gruncie nie tylko filozofii, ale także nauk prawnych, społecznych³ czy humanistycznych⁴. Charakterystyczne dla sposobu prowadzenia analiz naukowych przez Nussbaum jest poszukiwanie możliwości zastosowania wypracowanych rezultatów badań w obszarze wzbogacania dotychczas istniejących koncepcji czy teorii naukowych oraz w zakresie ustalania ich implikacji praktycznych⁵.

Działalność Nussbaum była dotychczas wielokrotnie doceniana. Autorka otrzymywała liczne wyróżnienia za dorobek naukowy oraz za działalność publiczną i społeczną⁶. Mimo nieprzeciętnej aktywności naukowej, badania jej dorobku podejmowano dotychczas sporadycznie. Widoczne jest to również na gruncie nauki polskiej, co dodatkowo może uzasadniać podjęcie analiz prezentowanych w niniejszym tekście.

- 1 L. Jayawardena, *Foreword*, w: *The Quality of Life*, red. M. C. Nussbaum, A. Sen, Oxford 1993, s. v–vi.
- 2 M. C. Nussbaum, *Objectification and Internet Misogyny*, w: *The Offensive Internet*, red. S. Levmore, M. C. Nussbaum, Cambridge, Massachusetts, London, England 2010, s. 68–87.
- 3 Taż, *Sex, Equality, Liberty and Privacy: A Comparative Approach to the Feminist Critique*, w: *India's Living Constitution. Ideas, Practices, Controversies*, red. Z. Hasan, E. Sridharan, R. Sudarshan, London 2004, s. 242–283.
- 4 Taż, *The Stain of Illegitimacy*, w: *Subversion and Sympathy*, red. M. C. Nussbaum, A. L. LaCroix, New York 2013, s. 150–175.
- 5 Taż, *Beyond „Compassion and Humanity”: Justice for Nonhuman Animals*, w: *Animal Rights. Current Debates and New Directions*, red. C. R. Sunstein, M. C. Nussbaum, New York 2004, s. 299–320.
- 6 *Martha C. Nussbaum Honored with the Norman Maclean Faculty Award*, The University of Chicago, <https://humanities.uchicago.edu/articles/2024/02/martha-c-nussbaum-honored-norman-maclean-faculty-award>, dostęp: 27.11.2025.

Specyfika podjętej problematyki badawczej oraz zastosowane podejście metodologiczne

W tekście podjęto próbę ustalenia, czy istnieją wydarzenia z historii życia Nussbaum, które mogłyby być postrzegane jako te, które nie tylko stanowiły dla niej inspirację do podjęcia analiz umożliwiających wyróżnienie jej koncepcji rodziny, ale także jako te, które faktycznie tę koncepcję kształtowały.

Realizując badania dorobku naukowego Nussbaum pod kątem wyróżnienia jej koncepcji rodziny oraz prowadząc analizy jej historii życia ze szczególnym zwróceniem uwagi na te obszary, które mogły kształtować wskazaną wyżej koncepcję, dążono do uzyskania odpowiedzi na następujące pytanie: w jaki sposób historia życia Marthy C. Nussbaum mogła kształtować proponowaną przez nią koncepcję rodziny? Pytanie to sprowadziłem do trzech kolejnych, bardziej szczegółowych:

- jaka jest koncepcja rodziny według Marthy C. Nussbaum?
- jakie są kluczowe wydarzenia z historii życia Nussbaum?
- które z wydarzeń z historii życia Nussbaum mogły warunkować proponowaną przez nią koncepcję rodziny?

Poszukiwanie odpowiedzi na postawione powyżej pytania rozpoczęto zatem od określenia specyfiki koncepcji rodziny, wyłaniającej się z pism Nussbaum. W tym miejscu zaznaczyć należy, że w dotychczas opublikowanym dorobku Nussbaum odnaleźć można spójne koncepcje naukowe dotyczące tej problematyki, którą obejmowała intencjonalnie swoimi analizami. Wśród nich wyliczyć możemy koncepcje: zdolności ludzkich⁷, feminizmu analitycznego⁸ i edukacji liberalnej⁹. Koncepcje te były przez Autorkę w sposób szczegółowy opisywane. W przypadku koncepcji rodziny sytuacja jest odmienna.

W swoich pracach naukowych Nussbaum wielokrotnie poruszała wątki związane z problematyką funkcjonowania rodziny¹⁰, jednakże w odróżnieniu

7 M. C. Nussbaum, *Women and Human Development. The Capabilities Approach*, New York 2008, s. 34–110.

8 Tamże, *A Plea for Difficulty*, w: *Is Multiculturalism Bad for Women. Susan Moller Okin with Respondents*, red. J. Cohen, M. Howard, M. C. Nussbaum, New Jersey 1999, s. 105–114.

9 Tamże, *Not for Profit. Why Democracy Needs the Humanities*, New Jersey 2010, s. 121–143.

10 Tamże, *Frontiers of Justice. Disability, Nationality, Species Membership*, London 2007, s. 103–106.

od wskazanych powyżej koncepcji naukowych, nie podejmowała tej tematyki wprost, w sposób spójny, metodologicznie jednolity czy zaplanowany. Jej poglądy na rodzinę są rozproszone w pismach co do zasady skupionych na innych obszarach problemowych, a koncepcja rodziny wyłania się z nich niejako przy okazji¹¹. Mimo podejmowania zagadnień związanych z rodziną w tle analiz w danym momencie dla Nussbaum podstawowych, Autorka do funkcjonowania rodziny odnosi się wielokrotnie i w wielu różnych kontekstach, co sprawia, że szczegółowy przegląd jej pism pozwala zrekonstruować charakterystyczną dla jej umyślności i sposobu uprawiania nauki koncepcję rodziny.

Kolejny etap prowadzonych przeze mnie analiz stanowiło opracowanie historii życia Nussbaum. Poszukując potencjalnych zależności pomiędzy życiorysem autorki, a jej koncepcją rodziny metodologicznie można było postąpić w sposób dwójaki. Po pierwsze, możliwym sposobem postępowania było uprzednie szczegółowe przeanalizowanie historii życia Nussbaum, aby następnie wyodrębnić jej koncepcję rodziny, a w dalszej kolejności podjąć próbę ustalenia tych elementów historii życia, które mogłyby zostać uznane za warunkujące wspomnianą wyżej koncepcję. Mając jednak na względzie to, że koncepcję rodziny należy zrekonstruować na podstawie tekstów anglojęzycznych autorstwa Nussbaum, wskazane powyżej postępowanie mogłoby być obarczone pewnego rodzaju ryzykiem metodologicznym. Mianowicie, uprzednie szczegółowe opracowanie historii życia Nussbaum, a w następnej kolejności wyodrębnianie jej koncepcji rodziny, mogłoby spowodować interpretowanie jej poglądów przez pryzmat wydarzeń z życia, co z kolei mogłoby narażać na szczególne akcentowanie takich elementów koncepcji rodziny, które miałyby potwierdzać związek życiorysu Nussbaum z tymi właśnie poglądami. Dążąc zatem do uniknięcia nieścisłości metodologicznych, na potrzeby analiz przedstawionych w artykule, postąpiono w sposób odwrotny od opisanego powyżej. Rozpoczęto od analizy tekstów Nussbaum pod kątem obecności w nich wątków nawiązujących do funkcjonowania rodziny, z zamiarem wyłonienia jej koncepcji rodziny, a dopiero w kolejnej fazie przeprowadzono analizę historii życia Nussbaum, by w ostatniej części zrealizowanych badań podjąć próbę ustalenia związku między jej elementami a poglądami na rodzinę naszej Autorki.

11 Taż, *Women and Human Development*, s. 241–297.

W niniejszym tekście, w odniesieniu do życiorysu Nussbaum używano terminu „*historia życia*”. Decyzję o zastosowaniu takiego terminu podjęto świadomie, tak aby nie używać w tego typu analizach terminu „*biografia*”. Decyzja ta wynika wyłącznie z ostrożności metodologicznej, uzasadnionej dwojako. Po pierwsze, Martha C. Nussbaum jest wciąż aktywnym naukowcem i prawdopodobnie również z tego powodu jej biografia w sensie ścisłym dotychczas nie została opracowana. Po drugie, z uwagi na specyfikę niniejszego tekstu, niemożliwe byłoby szczegółowe opracowanie biografii Autorki. Specyfika ta bez wątpienia wymaga szczegółowego zapoznania się z historią życia Nussbaum, jednakże uniemożliwia zaprezentowanie jej ze wszystkimi detalami.

Na potrzeby niniejszych analiz spośród pism autorstwa Marthy C. Nussbaum wyodrębniono te pozycje, w których zagadnienia związane z rodziną pojawiają się w zakresie umożliwiającym zrekonstruowanie na ich podstawie pewnej myśli o rodzinie lub wyodrębnienie elementów tej myśli. Z przeprowadzonej analizy literatury przedmiotu wynika, że wyjątkowe zainteresowanie rodziną, Nussbaum przejawiała od lat dziewięćdziesiątych XX w.¹², do drugiej dekady XXI w. włącznie¹³.

Koncepcja rodziny według Marthy C. Nussbaum

Zmierzając do wyodrębnienia specyficznej dla umysłowości Nussbaum koncepcji rodziny, należy podkreślić, że autorka nie podaje wprost tego, w jaki sposób definiuje rodzinę i w jaki sposób określa specyfikę jej funkcjonowania. Jednakże poddając analizie jej pisma pod kątem poszukiwania jej koncepcji rodziny, możliwe jest zrekonstruowanie tej koncepcji.

Koncepcja rodziny Nussbaum w punkcie wyjścia zakłada brak akceptacji dla założenia, zgodnie z którym genezy rodziny należy upatrywać w biologii, w biologicznie rozumianej naturze człowieka¹⁴. Krytykując założenie

12 Taż, *Emotions and Women Capabilities*, w: *Women, Culture and Development. A Study of Human Capabilities*, red. M. C. Nussbaum, J. Glover, New York 1995, s. 360–395.

13 Taż, *Political Emotions. Why Love Matters for Justice*, Cambridge, Massachusetts, London, England 2013, s. 378–397.

14 Taż, *Frontiers of Justice*, s. 25–35.

naturalnego pochodzenia rodziny, autorka wyraża przekonanie, że jej początków poszukiwać należy w uwarunkowaniach społeczno-kulturowych, w których rodzina funkcjonuje¹⁵. Jest ona przekonana, że role społeczne przypisywane poszczególnym członkom rodziny, sposoby spełniania tych ról czy wzory zachowań w rodzinie są kształtowane przez kontekst społeczny i przepisy prawa w danej społeczności obowiązujące¹⁶. Zaznaczyć należy, że Nussbaum nie twierdzi, że natura w żaden sposób nie kształtuje funkcjonowania rodziny, z jej pism wynika raczej, że w kontekście dążenia do określania istoty rodziny natura pełni funkcję jedynie drugorzędą, przy dominującej pozycji struktury państwowej¹⁷. Istotę rodziny Nussbaum określa zatem na trzy sposoby, przy czym podkreślenia wymaga fakt, że sposoby te traktuje jako trzy elementy jednej całości. W artykule wyodrębniono je jako osobne części, ale uczyniono to wyłącznie w celach poznawczych, tak aby możliwie najbardziej precyzyjnie określić specyfikę myślenia Nussbaum o rodzinie. Rozumie ona zatem rodzinę w sposób trojaki: jako instytucję społeczną, jako strukturę społeczną oraz jako strukturę negocjacyjną. Wskazane sposoby rozumienia rodziny omawiam w dalszej części tekstu, w kolejności wskazanej powyżej.

Rodzina jako instytucja społeczna. Rodzina w tym ujęciu ma za zadanie przede wszystkim kształtować równych wobec prawa obywateli danego państwa, niezależnie od ich wieku czy płci. W tym kontekście Nussbaum porusza zagadnienie dostępu do edukacji na świecie. Twierdzi tym samym, że możliwości podjęcia edukacji zależą od tego, w jakim miejscu świata dana osoba wiedzie życie, a w niektórych regionach świata wciąż są miejsca, w których podjęcie edukacji przez poszczególne grupy społeczne jest niemożliwe. Nussbaum zaznacza, że obiektywne dane wskazują, iż w niektórych państwach działania władz zmierzające do wyrównania dostępu do edukacji nadal są niewystarczające, dlatego też funkcję edukacyjną przynajmniej w podstawowym zakresie przypisuje rodzinie¹⁸. To właśnie w rodzinie, według Nussbaum, powinno odby-

15 Taż, *The New Religious Intolerance. Overcoming the Politics of Fear in an Anxious Age*, Cambridge, Massachusetts, London, England 2012, s. 68–90.

16 Taż, *Upheavals of Thought. The Intelligence of Emotions*, New York 2008, s. 401–454.

17 Taż, *Preference and Family: Commentary on Parts III and IV*, w: *Sex, Preference and Family. Essays on Law and Nature*, red. D. M. Estlund, M. C. Nussbaum, s. 319–338.

18 Taż, *Frontiers of Justice*, s. 320–324.

wać się nie tylko wprowadzenie w edukację w sensie najbardziej podstawowym, ale przede wszystkim to rodzina powinna zabiegać o to, aby każdy z jej członków miał dostęp do edukacji realizowanej w powołanych do tego instytucjach państwowych¹⁹. Wskazuje tu nie tyle na konieczność tworzenia tego rodzaju instytucji czy zapewnienia ciągłości ich pracy, ile na to, aby członkowie rodziny mieli faktyczną możliwość efektywnego zabiegania o objęcie procesami edukacyjnymi poszczególnych osób i aby rzeczywiście tę edukację podejmowali.

Rodzina jako podstawowa struktura społeczna. Przed rodziną rozumianą w taki sposób Nussbaum stawia przede wszystkim zadanie wprowadzania w życie zasady sprawiedliwości społecznej, poprzez praktykowanie tej zasady wśród osób tworzących tę rodzinę. Sprawiedliwość społeczna w odniesieniu do rodziny, w rozumieniu zaproponowanym przez Nussbaum oznacza brak jakiegokolwiek przewagi któregokolwiek z członków rodziny nad pozostałymi²⁰. Jest więc utożsamiana z bezstronnością, a jej realizacja wymaga wyodrębnienia zasad, które określałyby sposób ochrony interesów każdego członka rodziny z osobna. W takim ujęciu każda osoba będąca członkiem rodziny powinna być traktowana przede wszystkim jako odrębna jednostka, a dopiero w dalszej kolejności jako potencjalna część całości, jaką jest właśnie rodzina²¹. Nussbaum tym samym podkreśla indywidualność każdego człowieka i ukazuje związany z realizacją tej indywidualności sposób jego funkcjonowania jako bardziej wartościowy niż funkcjonowanie w ramach rodziny. Nussbaum, jest przekonana, że określany tu sposób definiowania rodziny jest w pewnym sensie uniwersalistyczny. Twierdzi ona, że jego specyfika jest możliwa do zaakceptowania nawet w najbardziej różniących się między sobą społeczeństwach²². Jeśli zatem przyjmiemy, idąc za jej myślą, że sposoby rozumienia rodziny w skali świata są różne, niejednokrotnie ze sobą sprzeczne i zależą od dominującej w danym państwie kultury oraz charakterystycznego dla tego państwa systemu prawnego, to właśnie zaproponowane tu rozumienie rodziny jako podstawowej struktury

19 Taż, *Affirmative Action and The Goals of Education, w: Equalizing Access. Affirmative Action in Higher Education in India, United States, and South Africa*, red. Z. Hasan, M. C. Nussbaum, New Delhi 2012, s. 71–88.

20 Taż, *Frontiers of Justice*, s. 9–14.

21 Taż, *Sex and Social Justice*, New York 1999, s. 3–25.

22 Tamże, s. 272–273.

społecznej może zostać zaakceptowane w tych różnorodnych kulturach, a tym samym może stanowić przedmiot konsensusu pomiędzy nimi w zakresie ustalania znaczenia tego, czym faktycznie jest rodzina²³.

Rodzina jako struktura negocjacyjna. W tym rozumieniu rodziny Nussbaum zakłada, że jej członkowie zasadniczo różnią się między sobą pod względem ich indywidualnych oczekiwań od życia. Twierdzi tym samym, że ci, którzy znajdują się na silniejszych pozycjach negocjacyjnych w rodzinie, mają możliwość realizacji własnych potrzeb i planów życiowych kosztem pozostałych jej członków. Autorka wyraża przekonanie, że w rodzinie rozumianej jako struktura negocjacyjna zwykle dominującą pozycję zajmują mężczyźni, którzy jako jej członkowie podejmują decyzje przede wszystkim nakierowane na własne dobro, ignorując tym samym dobro pozostałych osób tę rodzinę tworzących²⁴. Nussbaum stoi na stanowisku, zgodnie z którym taki stan rzeczy jest faktyczny i sprawia, że pozostali członkowie rodziny, tj. kobiety i dzieci, wskutek opisanych wyżej zachowań mężczyzn doświadczają nierówności. Stawiając tego typu diagnozę, postuluje ona, aby wszystkich członków rodziny uznać za równych sobie nawzajem, a w konsekwencji przyjąć, że realizacja wyrażanych przez nich potrzeb jest możliwa jedynie wskutek wzajemnych negocjacji, prowadzonych z jednakowych pozycji negocjacyjnych. Tutaj ponownie podkreśla prymat indywidualizmu każdej z osób nad elementami wspólnotowości cechującymi życie rodzinne, a tym samym zaznacza, że swoją pozycję w rodzinie jej członkowie wyznaczają w drodze negocjacji dotyczących sposobu korzystania z zasobów dostępnych danej rodzinie²⁵. Autorka nie neguje możliwości istnienia w rodzinie miłości, współpracy, wspólnych celów życiowych czy wspólnych wartości. Uznając, że tego typu elementy wspólne faktycznie mogą istnieć, zaznacza ona jednak, że poszczególne osoby tworzące rodzinę pozostają na właściwych tylko im pozycjach negocjacyjnych, ponieważ są odrębnymi indywidualnościami, zazwyczaj mającymi odmienne pojęcia dobra oraz sposoby definiowania i postrzegania tego, co w życiu wartościowe.

23 M. C. Nussbaum, *Beyond the Social Contract: Capabilities and Global Justice: An Olaf Palme lecture, delivered in Oxford on 19 June 2003*, „Oxford Development Studies”, 32 (2004) nr 1, s. 3–18, DOI: 10.1080/1360081042000184093.

24 Tamże, *Hiding from Humanity. Disgust, Shame, and the Law*, New Jersey 2004, s. 250–271.

25 Tamże, *Women and Human Development*, s. 244–252.

Na podstawie definicji rodziny jako struktury negocjacyjnej, Nussbaum przedstawia swoje poglądy dotyczące pozycji, jaką zajmują w niej kobiety i dzieci. Badaczka jest przekonana, że niejednokrotnie doświadczają oni sytuacji noszących znamiona dyskryminacji lub wprost tą dyskryminacją będących. Tym samym twierdzi, że postrzegając rodzinę jako strukturę negocjacyjną, możliwe jest skuteczne wyeliminowanie z niej wszelkich przejawów dyskryminacji. Konieczne jest do tego wzmocnienie pozycji negocjacyjnej kobiet i dzieci w ramach rodzin. Wzmocnienie tych pozycji wymaga ściśle określonych działań z zewnątrz, do których zalicza: zapewnienie każdemu dziecku całodziennego żywienia w ramach objęcia go edukacją szkolną, powoływanie i rozwijanie organizacji pozarządowych wspierających aktywność kobiet na rynku pracy oraz wprowadzanie programów kształcenia i doksztalcania kobiet, aby mogły skuteczniej odpowiadać na wymagania stawiane przez ten rynek²⁶. Nussbaum jest przekonana, że realizacja tych działań w praktyce umożliwi prawdziwie równe negocjacje pomiędzy poszczególnymi członkami rodziny. Jednocześnie twierdzi, że tego typu spojrzenie na rodzinę wyrasta wprost z istoty tego, jak współczesne rodziny funkcjonują. Uważa ona, że postrzeganie rodziny jako struktury negocjacyjnej umożliwia przewidywanie tego, jakie działania i decyzje zostaną podjęte w ramach konkretnych rodzin, a tym samym daje możliwość planowania działań profilaktycznych, a w razie potrzeby również naprawczych. Nussbaum twierdzi tym samym, że umiejętność dostrzeżenia tego, że rodzina w sensie faktycznym jest strukturą negocjacyjną, stanowi wyraz szczególnej troski o każdego z jej członków z osobna i umożliwia realizację w praktyce potrzeb i pragnień każdej osoby, która daną rodzinę tworzy²⁷.

Historia życia Marthy C. Nussbaum

Martha Craven Nussbaum urodziła się 6 maja 1947 r. w Nowym Jorku. Jej ojciec z wykształcenia był prawnikiem i pracował jako adwokat, natomiast matka nie

26 Taż, *From Disgust to Humanity. Sexual Orientation and Constitutional Law*, New York 2010, s. 31–51.

27 S. M. Olyan. M. C. Nussbaum, *Introduction*, w: *Sexual Orientation and Human Rights in American Religious Discourse*, red. S. M. Olyan, M. C. Nussbaum, New York 1998, s. XIII–XIX.

podejmowała aktywności zawodowej, zajmowała się domem. Była uzależniona od alkoholu²⁸. Z pism Nussbaum wynika, że jej rodzina wiodła życie typowe dla tego rodzaju rodzin nowojorskich tamtych czasów, tj. jej rodzice skupiali się przede wszystkim na zarabianiu pieniędzy, dążyli w życiu do podnoszenia statusu materialnego i społecznego. Zarówno rodzice Nussbaum, jak i ona sama w latach młodości, należeli do Kościoła episkopalnego w Brynn Mawr w Pensylwanii. Po latach Nussbaum, komentując ówczesną przynależność jej rodziny do tego Kościoła, twierdziła, że była ona spowodowana przede wszystkim lokalnie panującą modą. Po latach Nussbaum krytykowała praktyki panujące w Kościele, do którego należała²⁹. Jej słowa dotyczyły nie tylko samych praktyk religijnych, ale również oddziaływania Kościoła na sferę publiczną i na codzienne życie lokalnej społeczności. Z jej pism wynika, że Kościół episkopalny w Brynn Mawr z czasów jej młodości krytykowała przede wszystkim za – według niej – nierówne traktowanie kobiet i mężczyzn, przejawiające się nauczaniem i zachowaniami dyskryminującym kobiety, a także za to, że nie radził sobie z problemami rasowymi. Tego, jakie dokładnie problemy rasowe miała na myśli, już nie sprecyzowała.

Istotnym punktem historii życia Nussbaum – jak wynika z jej pism – był wyjazd na wymianę szkolną do Walii. Dla wielu osób tego typu epizod prawdopodobnie nie byłby znaczący, jednakże nie dla młodej Nussbaum. Z jej pism wynika, że wyjazd ten istotnie wpłynął na umysłowość i wrażliwość kobiety. W Walii zamieszkała ona z rodziną robotniczą. Spędzając z nią czas, jak sama twierdzi, poznała nie tylko specyfikę życia tej rodziny jako całości, ale również miała możliwość przyjrzenia się sposobom codziennego funkcjonowania każdego z jej członków. Doświadczyła tego, jakie trudności życiowe te osoby na co dzień napotykały i jakie mają możliwości ich rozwiązywania. Autorka zaznaczyła, że walijska rodzina, z którą mieszkała, była uboga, co stanowiło dla niej już wtedy źródło dodatkowej wiedzy. Pisała, że w tamtym momencie swojego życia miała możliwość dostrzeżenia tego, w jaki sposób brak dostępu do zasobów finansowych wpływa na codzienne życie oraz jak może on ograniczać funk-

28 A. Głąb, *Rozum w świecie praktyki. Poglądy filozoficzne Marthy C. Nussbaum*, Warszawa 2010, s. 15–16.

29 M. C. Nussbaum, *Judaism and the Love of Reason*, w: *Philosophy, Feminism and Faith*, red. R. E. Groenhout, M. Bower, Bloomington 2003, s. 9–18.

cjonowanie i rozwój poszczególnych osób³⁰. Zaznaczyć należy, że możliwość zaobserwowania tego, w jaki sposób ubóstwo warunkuje codzienność osób nim dotkniętych, Nussbaum miała dopiero w trakcie opisanej tu wymiany szkolnej. Pochodziła przecież z rodziny, która tego rodzaju problemów nie doświadczała, problemy wynikające z ubóstwa były więc jej obce.

Nussbaum w latach 1964–1966 pobierała nauki w Wellesley College. W latach 1966–1969 uczęszczała na studia teatrologiczne realizowane na New York University. Po ich ukończeniu podjęła kolejne, tym razem na Uniwersytecie Harvarda. W latach 1969–1975 studiowała tam filologię klasyczną i filozofię. Wśród pojawiających się w pismach Nussbaum relacji z tego okresu, jako szczególnie istotne ukazywane są te, które dotyczą traktowania kobiet na Uniwersytecie Harvarda. Autorka wskazuje, że doświadczały one dyskryminacji. Jak opisuje – ona sama również jej doświadczyła. Przykładem tego typu sytuacji był brak możliwości spożywania posiłków przez kobiety w głównej jadalni uniwersyteckiej, wskutek odgórnie wprowadzonego zakazu³¹.

Rozpoczęcie studiów zbiegło się w czasie z ważnymi wydarzeniami w życiu prywatnym autorki i. W 1969 r. wyszła za mąż za wyznawcę judaizmu Allana Jeffreya Nussbauma i przeszła na judaizm. W jej pismach obecny jest wątek niezadowolenia rodziny jej męża z tego, że wziął za żonę kobietę, która dopiero w momencie ślubu przyjęła wiarę, w której on wzrastał od urodzenia. Wielokrotnie, stanowczo i wprost było ono wyrażane wobec Nussbaum. Po dziesięciu latach, w 1979 r. badaczka rozwiódła się z Allanem Jeffreyem Nussbaumem, jednak judaizmu nie porzuciła.

W 1972 r. Nussbaum jako pierwsza kobieta w historii Uniwersytetu Harvarda podjęła na nim pracę naukową w ramach etatu. W tamtym okresie zajmowała się przede wszystkim problematyką dotyczącą sytuacji kobiet w życiu społecznym, podejmowała badania dotyczące religii i religijności, funkcjonowania poszczególnych kultur oraz zagadnień związanych z seksualnością człowieka i jej uwarunkowaniami³².

W 1987 r. Nussbaum podjęła współpracę ze Światowym Instytutem Badań nad Ekonomią Gospodarczą w Helsinkach (WIDER), która trwała do 1993 r.

30 A. Głąb, *Rozum w świecie praktyki*, s. 16.

31 Tamże, s. 17–20.

32 M. C. Nussbaum, *Fictions of the Soul*, „Philosophy and Literature”, 7 (1983) s. 145–161.

W początkowym okresie realizowała badania razem z Amartją Kumarem Senem³³, późniejszym laureatem Nagrody Nobla, a od 1989 r. podejmowała nowe projekty wspólnie z Jonathanem Gloverem³⁴. W 1990 r., w ramach zadań realizowanych w Instytucie, zorganizowała kluczową dla jej planów badawczych konferencję naukową pt. *Kobiety, Kultura i Rozwój* (tłumaczenie własne, tytuł oryginalny: *Women, Culture and Development*). Podczas jej obrad poznała Marthę Chen. To właśnie znajomość z Chen zaowocowała realizowanymi w późniejszych latach wyjazdami do Indii i podejmowanymi przez Nussbaum projektami badawczymi, których przedmiotem była sytuacja kobiet w tym państwie³⁵. Pierwszy wyjazd do Indii z zamiarem realizacji tam badań naukowych odbył się w 1997 r. W efekcie prowadzonych tam badań, w 1998 r. ukazała się pierwsza publikacja autorstwa Nussbaum, której fragmenty wprost odnoszą się do funkcjonowania rodziny. W 1998 r. nastąpił moment w pracy naukowej, który rozpoczął okres zainteresowania Nussbaum rodziną³⁶. Nigdy jednak nie przyjęło ono formy systemowych analiz funkcjonowania rodziny, ale w jej pismach wątki związane z rodziną obecne były z taką częstotliwością i w takiej formie, która umożliwia rekonstrukcję jej poglądów na rodzinę na podstawie tych właśnie pism. Rozpoczęty w 1998 r. okres obecności w jej pismach tematyki funkcjonowania rodziny trwał do drugiej dekady XXI wieku włącznie. W latach kolejnych w jej pismach wątki dotyczące rodziny pojawiały się sporadycznie, a jeśli były obecne, to przyjmowały formę przywołania poglądów już wcześniej przez Autorkę prezentowanych.

Elementy historii życia Marthy C. Nussbaum mogące warunkować jej koncepcję rodziny

W swoich pismach Nussbaum zaznaczyła, że cała jej działalność intelektualna wywodzi się z praktyki. Podobnie twierdzi wskazując uzasadnienia decyzji o podjęciu określonego rodzaju badań naukowych³⁷. Tego typu uzasadnienie

33 M. Nussbaum, A. Sen, *Introduction*, w: *The Quality of Life*, s. 1–6.

34 M. C. Nussbaum, *Introduction*, w: *Women, Culture and Development*, s. 1–15.

35 Taż, *Creating Capabilities. The Human Development Approach*, Cambridge, Massachusetts, London, England 2011, s. 1–16.

36 Taż, *Public Philosophy and International Feminism*, „Ethics”, 108 (1998) nr 4, s. 762–796.

37 A. Głąb, *Rozum w świecie praktyki*, s. 7–13.

autorka formułowała w kontekście tej problematyki badawczej, którą podejmowała intencjonalnie, z wyrażonym uprzednio zamiarem przeprowadzenia określonych analiz. Nie czyniła tego w kontekście proponowanego przez nią rozumienia rodziny, ponieważ – jak to już zaznaczono wcześniej – jej koncepcja rodziny nie jest wynikiem systemowych, zaplanowanych analiz, ale pojawia się w jej pismach niejako przy okazji podejmowania odmiennej problematyki badawczej.

Zaznaczyć należy, że wskazując na praktykę życia codziennego jako przyczynę podjęcia konkretnej problematyki badawczej, Nussbaum nie określiła precyzyjnie, jaką praktykę ma na myśli. Nie powiedziała wprost, co jest tą praktyką, a co nią nie jest. Nie określiła, które dokładnie obszary życia codziennego miałyby stanowić uzasadnienie do podjęcia określonych analiz naukowych, a które tym uzasadnieniem by nie były. Nie stwierdziła też jednoznacznie, że chodzi o praktykę życia w ogóle czy o całość tej praktyki. Co więcej, nie wskazała, czy ma na myśli praktykę własnego życia, czy może praktykę życia innych ludzi. Nie wyjaśniła też, czy bierze pod uwagę oba te obszary łącznie, jako uzasadnienie dla prowadzenia badań naukowych. Mając na względzie tego typu stanowisko autorki, z którego wynika jedynie to, że sama przyznała, iż jej działalność intelektualna wywodzi się z praktyki życia codziennego, bez szczegółowego doprecyzowania, co przez tę praktykę rozumie, zasadne jest podjęcie próby wskazania, które elementy życia rodzinnego naszej autorki mogłyby być tymi, które faktycznie warunkowały jej poglądy, zwłaszcza poglądy na rodzinę.

Hipoteza o możliwym warunkowaniu koncepcji rodziny Nussbaum przez przynajmniej część z elementów jej historii życia jest prawdopodobna nie tylko z uwagi na deklaracje jej samej o genezie jej działalności intelektualnej i poglądów naukowych w ogóle, ale też poprzez wzgląd na specyfikę funkcjonowania rodziny określaną w literaturze przedmiotu. Kluczowe znaczenie rodziny dla rozwoju człowieka pozwala przypuszczać, że skoro jakość funkcjonowania danej osoby w ciągu całego życia w sposób istotny może zależeć od jakości życia rodzinnego, to życie rodzinne również może istotnie warunkować poglądy na rodzinę danej osoby, w tym zwłaszcza koncepcję rodziny wyodrębnioną w analizach naukowych przez badacza, w tym przypadku przez Marthę C. Nussbaum.

Analizując opisaną powyżej historię życia autorki, wyróżnić można te elementy, które w sposób uzasadniony mogą być postrzegane jako warunkujące jej koncepcję rodziny. Są to:

- wysoko płatna praca ojca i jednoczesny brak aktywności zawodowej matki oraz jej alkoholizm;
- rzekoma dyskryminacja kobiet przez wspólnotę kościelną, do której należała Nussbaum;
- ubóstwo klasy robotniczej, z którą zetknęła się w Walii;
- opisywana dyskryminacja kobiet na Uniwersytecie Harvarda;
- negatywny stosunek rodziny męża do Nussbaum spowodowany tym, że do momentu ślubu nie wyznawała judaizmu oraz późniejszy rozwód z Jefferyem Alanem Nussbaumem;
- zapoznanie się przez Nussbaum z życiem kobiet w Indiach i z problemami, które napotykają na co dzień.

Wskazując na powyższe wydarzenia z życia Nussbaum, można zauważyć, że jej koncepcja rodziny zawiera takie elementy, które wprost są zaprzeczeniem lub przeciwieństwem opisanych wyżej wydarzeń, bądź uniemożliwiają ich wystąpienie w życiu człowieka, uznającego koncepcję rodziny naszej autorki za słuszną i stosującego ją w praktyce. Dopuszczając możliwość tego, że powyższe elementy historii życia Nussbaum mogły przyczynić się do powstania jej koncepcji rodziny, podkreślić należy, że warunkowanie takie byłoby warunkowaniem negatywnym. Realizowałoby się ono na zasadzie budowania koncepcji rodziny w sprzeczności czy w opozycji do wybranych wydarzeń z życia, zwłaszcza takich, które przez samą autorkę były oceniane negatywnie.

W celu podjęcia próby przyporządkowania wskazanych powyżej elementów historii życia Nussbaum do obszarów opisanej uprzednio koncepcji rodziny, jako mogących warunkować jej poglądy w tych obszarach, zasadne jest pogrupowanie wyliczonych elementów z uwagi na ich genezę. Pierwszą grupę stanowiąc będą wydarzenia o podłożu społecznym. Są to: alkoholizm matki, rzekoma dyskryminacja kobiet przez wspólnotę kościelną, dyskryminacja kobiet na Uniwersytecie Harvarda i negatywny stosunek rodziny męża do Nussbaum z powodu jej późnej konwersji na judaizm oraz jej rozwód z Jefferyem Alanem Nussbaumem. Druga grupa wydarzeń to czynniki o podłożu ekonomicznym, do których zaliczymy: wysokopłatną pracę ojca i brak aktywności zawodowej matki, ubóstwo klasy robotniczej poznane w Walii oraz problemy życia codziennego kobiet w Indiach.

Proponując powyższy podział elementów historii życia Nussbaum oraz zakładając, że mogły one warunkować opisywaną koncepcję rodziny, możliwe

jest wskazanie, które elementy tej koncepcji rodziny mogły powstać z inspiracji poszczególnych grup wydarzeń. Reasumując, stwierdzić należy, że postrzeganie przez Nussbaum rodziny jako instytucji społecznej i podstawowej struktury społecznej może być określane jako wywodzące się z tych elementów historii jej życia, które przypisano do grupy wydarzeń o podłożu społecznym. Jednocześnie jej rozumienie rodziny jako struktury negocjacyjnej może mieć swoją genezę w wydarzeniach zaliczonych do grupy czynników o podłożu ekonomicznym.

Podsumowanie i perspektywy dalszych badań

Analizy przeprowadzone w ramach niniejszego tekstu ukierunkowane były na poszukiwanie ewentualnej zależności między historią życia naukowca a jego koncepcjami naukowymi. W przypadku określonej tu problematyki badawczej, podjęto próbę ustalenia, czy tego typu zależność może zachodzić w życiu i działalności naukowej Marthy C. Nussbaum. Podkreślić należy, że wypracowane ustalenia nie roszczą sobie prawa do ostateczności, do uznawania ich za naukowe teorie pedagogiczne w sensie ścisłym. Ustalenia te należałoby traktować jako prawdopodobne i istotne, jedynie dla przypadku, z którego wprost zostały wywiedzione.

W artykule wskazano zatem na pewne prawdopodobieństwo istnienia zależności między poszczególnymi elementami historii życia Marthy C. Nussbaum a jej poglądami na rodzinę. Przeprowadzone analizy nie były ukierunkowane na weryfikowanie określonych teorii pedagogicznych czy orientacji metodologicznych w badaniach prowadzonych w obszarze pedagogiki, w tym w badaniach biograficznych. Rezultaty tych analiz zyskałyby dodatkową wartość poznawczą w przypadku uznania ich za podstawy do prowadzenia dalszych badań z zakresu pedagogiki, z uwzględnieniem biografistyki pedagogicznej. Badania te mogłyby obejmować zarówno szczegółową weryfikację koncepcji rodziny z pozycji pedagogiki ogólnej czy pedagogiki rodziny, jak i próbę opracowania biografii autorki przy pomocy narzędzi stosowanych w badaniach biograficznych w pedagogice.

Streszczenie: W artykule podjęto analizy dorobku naukowego Marthy Craven Nussbaum w kontekście historii jej życia. Zamiarem autora było poszukiwanie możliwej zależności pomiędzy elementami historii życia Nussbaum, a proponowaną przez nią koncepcją rodziny. Zmierzając do realizacji postawionego celu, na podstawie pism Autorki zrekonstruowano jej koncepcję rodziny, opisano dotychczasową historię jej życia, wskazano na elementy tej historii, które mogły warunkować proponowaną przez nią koncepcję rodziny oraz określono specyfikę relacji pomiędzy elementami tej koncepcji, a poszczególnymi wydarzeniami z życia Marthy C. Nussbaum.

Słowa kluczowe: Martha Craven Nussbaum, koncepcja rodziny, historia życia.

Bibliografia

- Głąb A., *Rozum w świecie praktyki. Poglądy filozoficzne Marthy C. Nussbaum*, Warszawa 2010.
- Jayawardena L., *Foreword*, w: *The Quality of Life*, red. M. C. Nussbaum, A. Sen, New York 2009, s. V-VI.
- M. C. Nussbaum, *Emotions and Women's Capabilities*, w: *Women, Culture and Development. A Study of Human Capabilities*, red. M. C. Nussbaum, J. Glover, New York 1995, s. 360–395.
- M. C. Nussbaum, *Introduction*, w: *Women, Culture and Development. A Study of Human Capabilities*, red. M. C. Nussbaum, J. Glover, New York 1995 s. 1–15.
- Martha C. Nussbaum *Honored with the Norman Maclean Faculty Award*, The University of Chicago, <https://humanities.uchicago.edu/articles/2024/02/martha-c-nussbaum-honored-norman-maclean-faculty-award>, dostęp: 27.11.2025.
- Nussbaum M. C., *Introduction*, w: *Sexual Orientation and Human Rights in American Religious Discourse*, S. M. Olyan, M. C. Nussbaum, New York 1998, s. XIII–XIX.
- Nussbaum M. C., *A Plea for Difficulty*, w: *J. Is Multiculturalism Bad for Women. Susan Moler Okin with Respondents*, red. Cohen, M. Howard, M. C. Nussbaum, Princeton, New Jersey, s. 105–114.
- Nussbaum M. C., *Affirmative Action and the Goals of Education*, w: *Equalizing Access. Affirmative Action in Higher Education in India, United States, and South Africa*, red. Z. Hasan, M. C. Nussbaum, New Delhi 2012, s. 71–88.
- Nussbaum M. C., *Beyond „Compassion and Humanity”*. *Justice for Nonhuman Animals*, w: *Animal Rights. Current Debates and New Directions*, red. C. R. Sunstein, M. C. Nussbaum, New York 2004, s. 299–320.
- Nussbaum M. C., *Beyond the Social Contract: Capabilities and Global Justice*, „Oxford Development Studies”, 32 (2004) nr 1, s. 3–18, DOI: 10.1080/1360081042000184093..

- Nussbaum M. C., *Creating Capabilities. The Human Development Approach*, Cambridge, Massachusetts, London 2011.
- Nussbaum M. C., *Fictions of the Soul*, „Philosophy and Literature”, 7 (1983) s. 145–161.
- Nussbaum M. C., *From Disgust to Humanity. Sexual Orientation and Constitutional Law*, New York 2010.
- Nussbaum M. C., *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership*, Cambridge, Massachusetts, London 2007.
- Nussbaum M. C., *Hiding from Humanity. Disgust, Shame, and the Law*, New Jersey 2004.
- Nussbaum M. C., *Judaism and the Love of Reason*, w: *Philosophy, feminism and Faith*, red. R. E. Groenhout, M. Bower, Bloomington 2003, s. 9–39.
- Nussbaum M. C., *Not for Profit. Why Democracy Needs the Humanities*, New Jersey 2010.
- Nussbaum M. C., *Objectification and Internet Misogyny*, w: *The Offensive Internet. Speech, Privacy, and Reputation*, red. S. Levmore, M. C. Nussbaum, Cambridge, Massachusetts, London, England 2010, s. 68–87.
- Nussbaum M. C., *Political Emotions. Why Love Matters for Justice*, Cambridge, Massachusetts, London, England 2013.
- Nussbaum M. C., Sen A., *Introduction*, w: *The Quality of Life*, red. M. C. Nussbaum, A. Sen, New York 2009, s. 1–6.
- Nussbaum M. C., *Sex and Social Justice*, New York 1999.
- Nussbaum M. C., *Sex, Equality, Liberty and Privacy: A Comparative Approach to the Feminist Critique*, w: *India's Living Constitution. Ideas, Practices, Controversies*, red. Z. Hasan, E. Sridharan, R. Sudarshan, London 2005, s. 242–283.
- Nussbaum M. C., *Upheavals of Thought: The Intelligence of Emotions*, New York 2008.
- Nussbaum M. C., *Women and Human Development. The Capabilities Approach*, New York 2008.
- Nussbaum M. C., *The Stain of Illegitimacy*, w: *Subversion and Sympathy*, red. M. C. Nussbaum, A. L. LaCroix, New York 2013, s. 150–175.
- Nussbaum, M. C., *Preference and Family: Commentary on Parts III and IV*, w: *Sex, Preference and Family. Essays on Law and Nature*, red. D. M. Estlund, M. C. Nussbaum, New York 1997, s. 319–338.
- Olyan S. M., Nussbaum M. C., *Introduction*, w: *Sexual Orientation and Human Rights in American Religious Discourse*, red. S. M. Olyan, M. C. Nussbaum, New York 1998, s. XIII–XIX

